

درآمدی بر نقش انقلاب اسلامی در احیای جنبه‌های سیاسی - اجتماعی حج

سید جواد میرخلیلی^۱

چکیده

بدون تردید، انقلاب اسلامی ایران تأثیرات عمیقی بر مناسبات موجود در عرصه روابط بین‌الملل، به‌طور عام، و مناسبات کشورهای منطقه و همچنین کشورهای اسلامی، به‌طور خاص بر جای گذاشت. انقلاب اسلامی مردم ایران، در چارچوب ارائه نظریه روابط بین‌الملل ظاهر نشد؛ اما از این حیث که با رهیافت انتقادی و با نگاه بیرونی، در پی طرح مباحث نظری و ارائه ادبیات جدیدی در روابط بین‌الملل بود، افق نوینی را در مطالعات نظری و نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل مطرح کرد. برای نمونه، طرح مؤلفه‌های نوینی همچون استکبارستیزی، برائت از مشرکان، حمایت از مستضعفان، عدالت در عرصه بین‌الملل و... نمونه‌هایی از مفهوم‌پردازی‌های جدیدی است که در پی وقوع انقلاب اسلامی ایران، در حوزه‌های نظری روابط بین‌الملل مورد توجه واقع شد. در این میان، فریضه حج

۱. دانش‌آموخته حوزه علمیه قم، نویسنده و پژوهشگر پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و دانشجوی دکتری انقلاب اسلامی دانشگاه معارف اسلامی.

درحالی که پیش‌تر، یک عمل عبادی صرف به شمار می‌رفت و کمتر بر جنبه‌های سیاسی آن تأکید و توجه می‌شد، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، دچار تغییرات اساسی و بنیادین شد، و اینک از ابعاد و جنبه‌های بارز سیاسی - اجتماعی حج سخن گفته می‌شود که به‌طور خاص، انقلاب اسلامی ایران به‌منزله نماد تبلور این ابعاد شناخته، و بر جایگاه کنونی آن توجه می‌شود.

با توجه به اهمیت این موضوع، در نوشتار حاضر سعی می‌شود تا با اشاره به برخی آیات مرتبط با حج، سیره نبوی و ائمه معصومین علیهم‌السلام و همچنین بیانات امام خمینی و مقام معظم رهبری، به برخی از مهم‌ترین ابعاد سیاسی - اجتماعی حج که با انقلاب اسلامی ایران، احیا و زنده شد، اشاره شود.

واژه‌های کلیدی: انقلاب اسلامی ایران، حج، جنبه‌های سیاسی - اجتماعی، برائت از مشرکین، اسلام سیاسی.

مقدمه

رخداد انقلاب اسلامی ایران، از مهم‌ترین تحولات سیاسی اجتماعی قرن بیستم بوده و تأثیرات زیادی را در عرصه داخلی و بین‌المللی به همراه داشته است. از جمله ویژگی‌های اثرگذار و حیرت‌آور انقلاب اسلامی برای غرب و حتی جهان اسلام، احیای افکار و اندیشه‌های اسلامی در سراسر جهان بود. تلاش‌ها و برنامه‌های غرب تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، صرف این شده بود که ریشه‌های اسلام در جوامع مختلف خشکانده شود و مفاهیم و آموزه‌های سیاسی و اجتماعی آن تقلیل یابد. بر همین اساس، دائم بر این نکته تأکید می‌شد که باید اسلام را در صفحات تاریخ جست‌وجو کرد؛ چراکه دیگر اثری از آن در جوامع باقی نمانده است. در این میان، مهم‌ترین تأثیر انقلاب اسلامی بر احیای ارزش‌ها و آگاهی‌های اسلامی، القای تفکر اسلام سیاسی بود

که احیای ابعاد سیاسی - اجتماعی حج، یکی از ابعاد آن به شمار می‌رفت.^۱ به باور بسیاری از نظریه‌پردازان، وجه غالب انقلاب اسلامی را می‌توان کوشش در راه احیای اسلام سیاسی و همچنین فرهنگ و تمدن اسلامی دانست. درحقیقت، انقلاب اسلامی با تأکید بر وحدت شیعه و سنی، تقریب مذاهب اسلامی و نفی فرقه‌گرایی مذهبی، در صدد وحدت ملت های مسلمان و احیای تمدن اسلامی برآمد. این مهم از یک سو براساس مبارزه‌ای مثبت، یعنی تکیه بر باورهای اصیل اسلامی و همچنین آیین‌ها و مراسم سنتی دینی استوار بود که شالوده سازمان سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی امت اسلامی را بر باورهای اصیل اسلام ناب محمدی و نیز فرهنگ‌ها و آیین‌های مشترک اسلامی از جمله حج ابراهیمی پایه‌گذاری می‌کرد، و از طرف دیگر بر مبارزه‌ای منفی علیه دشمن مشترک، از جمله در مراسم براهت از مشرکین و براساس استکبارستیزی و کوتاه کردن دست قدرت‌های جهانی از ثروت‌های ملی کشورهای اسلامی استوار بود، که نمایان‌گر حساسیت مسلمانان به تحولات جهان اسلام و ضرورت ارتقای روح جمعی آنان، براساس مخالفت با سلطه قدرت‌های بیگانه، مبارزه با صهیونیسم و افسادستیزی بود.^۲

با این مقدمه، به جرئت می‌توان ادعا کرد که حج، عبادتی است که ابعاد گوناگون فردی، اجتماعی، سیاسی، معنوی، اقتصادی و فرهنگی دارد، و از جامعیتی برخوردار است که در میان عبادات دیگر، منحصر به فرد است؛ به گونه‌ای که حضرت امام خمینی علیه السلام در سخنی جامع و لطیف، آن را «تمرین تشکّل یک جامعه توحیدی» دانست؛ چراکه در عین جامعیت از نظر ابعاد، جامع عبادت‌های فراوانی است که اجزای آن را

۱. ر.ک: بازتاب جهانی انقلاب اسلامی، منوچهر محمدی، ش ۵، پائیز ۱۳۸۴، ص ۱۶.

۲. «انقلاب اسلامی و تحول در عرصه نظام بین الملل»، علیرضا رضاخواه، بهمن ۱۳۹۰.

تشکیل می‌دهد.^۱ حضرت امام علیه السلام در توصیه خود به روحانیون کاروان‌های حج می‌فرماید:^۲

سیاست حج، سیاستی نیست که ما درست کرده باشیم. حج، سیاست اسلامی است. ما از اول بنایمان بر این بوده، به حج، آن‌طوری که بوده است، عمل کنیم؛ همان‌طور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بت‌ها را در کعبه شکست، ما هم بت‌ها را بشکنیم و این بت‌ها که در زمان ما هستند، از آن زمان بالاتر و بدترند.^۳

ابعاد سیاسی حج در سخنان پیشوایان معصوم علیهم السلام

پیش از پرداختن به ابعاد سیاسی - اجتماعی حج و نقش انقلاب اسلامی ایران در احیای آن، شایسته است به برخی از ابعاد سیاسی حج در سخنان ائمه اطهار علیهم السلام پرداخته شود تا بتوان تصویری روشن از این ابعاد را به دست داد و در نهایت، نقش انقلاب اسلامی را در احیای آنها بررسی کرد. در ذیل به برخی از این ابعاد که در سخنان امامان معصوم علیهم السلام آمده است، اشاره می‌شود:

الف) در حدیثی، امام صادق علیه السلام درباره فلسفه حج و اسرار تشریح آن می‌فرماید:

فِيهِ الْاجْتِمَاعُ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لِيَتَعَارَفُوا... وَ لِيُتَعَرَفَ آثَارُ رَسُولِ اللَّهِ وَ تُعَرَفَ أَخْبَارُهُ وَ يُذَكَّرَ وَ لَا يُنْسَى، وَ لَوْ كَانَ كُلُّ قَوْمٍ إِتْمًا يَتَكَلَّمُونَ عَلَى بِلَادِهِمْ وَ مَا فِيهَا هَلَكُوا، وَ خَرِبَتِ الْبِلَادُ وَ سَقَطَ الْجَلْبُ وَ الْأَرِيَاخُ وَ عَمِيَّتِ الْأَخْبَارُ وَ لَمْ يَقْفُوا عَلَى ذَلِكَ فَذَلِكَ عِلَّةُ الْحَجِّ.^۴

در سرزمین مکه، اجتماعی از شرق و غرب پدید آورد تا همدیگر را بشناسند و آثار رسول الله صلی الله علیه و آله (احادیث و اخبار) شناخته شود و فراموش نشود و اگر هر گروهی به

۱. مبانی دینی و سیاسی برائت از مشرکان، سید جواد ورعی، ص ۱۳۰.

۲. صحیفه نور، امام خمینی، ج ۱۶، ص ۲۵۷.

۳. حج در کلام و پیام امام خمینی علیه السلام، صص ۶۷ و ۱۵۵.

۴. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، ج ۹۶، ص ۳۳.

آنچه در سرزمین‌های خود جریان دارد تکیه می‌کرد، نابود می‌شد و بلاد روی زمین رو به ویرانی می‌گذاشت و امر تجارت و بازرگانی به تباهی می‌گرایید. اخبار و گزارش‌ها به دست افراد نمی‌رسید؛ این است فلسفه حج.

این جمله بیانگر آن است که حج، ابعاد علمی، اقتصادی و سیاسی دارد و درحقیقت، موسم حج، حلقه اتصالی است میان مسلمانان که از این طریق به تبادل اخبار و اوضاع جاری جهان و کسب آگاهی از آثار و سنت‌های رسول خدا ﷺ - که به وسیله صحابه و تابعان و محدثان، در شرق و غرب عالم، پخش شده است - پردازند و درضمن، هر گروهی متاع بلاد خود را در آنجا عرضه کند و راه بازرگانی و نحوه مبادله کالاها شناخته شود.

(ب) امام صادق علیه السلام در جای دیگری می‌فرماید:

مَا مِنْ بُعْثَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمَسْعَى لِأَنَّهُ يَدُلُّ فِيهِ كُلُّ جَبَّارٍ^۱

هیچ نقطه‌ای از جهان برای خدا محبوب‌تر از محل سعی بین صفا و مروه نیست؛ چراکه در این نقطه، همه گردنکشان، خوار و ذلیل می‌شوند و عبودیت و بندگی خود را به نمایش می‌گذارند.

(ج) تاریخ بهروشنی گزارش می‌دهد که اهل بیت علیهم السلام، از این موسم به‌نفع اسلام و مسلمانان بهره می‌گرفتند و نطفه بسیاری از حرکت‌ها و جنبش‌های آزادی‌بخش در این موسم بسته می‌شد؛ چنان‌که ملت‌ها را به پرخاشگری و ستیزه‌جویی با حکام ظالم دعوت می‌کردند. برای توضیح بیشتر در این خصوص، کافی است به سخنان حسین بن علی علیه السلام در روز منا گوش فرا دهیم. آن حضرت در موسم حج، فرزندان هاشم و شخصیت‌های بزرگ و زنان و علاقه‌مندان آنان و حتی گروهی از انصار را که به وی علاقه داشتند، در سرزمین منا گرد آورد؛ به‌گونه‌ای که جمعیتی بیش از هزار نفر، در پای

سخنرانی اش حاضر شدند. در این موقع، فرزند پیامبر ﷺ در حالی که یاران و فرزنداناش سراپا گوش بودند، سخنان خود را چنین آغاز کردند:

أَمَا بَعْدُ فَإِنَّ هَذَا الطَّاعِيَةَ قَدْ فَعَلَ بِنَا وَبِشِيعَتِنَا مَا قَدْ عَلِمْتُمْ وَرَأَيْتُمْ وَشَهِدْتُمْ وَبَلَّغْتُمْ وَ
إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكُمْ عَنْ أَشْيَاءَ فَإِنْ صَدَقْتُ فَصَدِّقُونِي وَإِنْ كَذَبْتُ فَكَذِّبُونِي إِسْمَعُوا
مَقَالَتِي وَآكْتُمُوا قَوْلِي ثُمَّ ارْجِعُوا إِلَى أَمْصَارِكُمْ وَقَبَائِلِكُمْ مَنْ آمَنْتُمْ وَوَقَّعْتُمْ بِهِ فَادْعُوهُمْ
إِلَى مَا تَعْلَمُونَ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَنْدَرِسَ هَذَا الْحَقُّ وَيَذْهَبَ ﴿وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ
الْكَافِرُونَ...﴾^۱

پس از ستایش خدا و درود بر پیامبر او ﷺ، ای مردم! بدانید که این طغیانگر (معاویه) همان طور که می دانید و دیده اید و به شما رسیده است، چه کارهای بدی درباره ما و شیعیان ما انجام داد! من از شما از اموری سؤال می کنم. اگر راست می گویم، مرا تصدیق کنید و اگر دروغ می گویم، سخن مرا تکذیب کنید. هم اکنون سخن مرا بشنوید و آن را در دل پنهان دارید. سپس به بلاد و اوطان و میان قبایل خود بازگردید. افرادی را که امین می شمارید و به آنها اعتماد دارید، به آنچه می دانید، دعوت کنید. من می ترسم که آیین حق فرسوده گردد و محو شود؛ هر چند خدا پایان رسان نور خود است؛ اگرچه کافران، آن را بد شمارند.

آن گاه امام حسین علیه السلام بخشی از آیاتی را که در حق خاندان پیامبر ﷺ فرود آمده است، تلاوت کرد و مردم را سوگند داد که در بازگشت به بلاد خود، سخنان او را به آن گروه از مردم که اعتماد دارند، برسانند. سپس از کرسی خطابه پایین آمد و مردم متفرق شدند.

دکتر محمد مبارک، مستشار دانشگاه «الملک عبدالعزیز» می نویسد:

حج، یک کنگره جهانی است که همه مسلمانان در سطح واحدی برای پرستش خدا

گرد می‌آیند. ولی این عبادت خالصانه، جدا از زندگی آنان نیست. بلکه پیوند خاصی با زندگی آنان دارد. قرآن در این مورد می‌فرماید: ﴿لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ﴾^۱ مقصود از این مشاهده منافع و درک سودها، چیزی جز یک معنای عام که همه جنبه‌های مصالح مسلمین را دربردارد، نیست.^۲

حال با این مقدمه و بعد از پرداختن به ابعاد سیاسی حج در سخنان ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، ابعاد سیاسی - اجتماعی حج و تأثیرات انقلاب اسلامی بر احیای آنها را بررسی می‌کنیم:

جنبه‌های سیاسی - اجتماعی حج و تأثیرات انقلاب اسلامی

حج در حقیقت، شعار جاودانه‌ای است که خداوند به واسطه آن، به مسلمانان عزت و شوکت بخشیده است.

از نظر بُعد سیاسی و اجتماعی، حج فرصتی بی‌نظیر برای همبستگی و معارفه مسلمانان جهان باهم است. امام خمینی (ره) درباره بُعد سیاسی - اجتماعی حج می‌فرماید: یکی از فلسفه‌های بزرگ حج، بُعد سیاسی آن است که دست‌های جنایت‌کار، از همه اطراف برای کوبیدن این بُعد در کار هستند و تبلیغات دامنه‌دار آنها معالاسف در مسلمین هم تأثیر کرده است که مسلمین، سفر حج را بسیاری‌شان یک عبادت خشک و خالی بدون توجه به مصالح مسلمین می‌دانند. حج از آن روزی که تولد پیدا کرده است، اهمیت بعد سیاسی‌اش کمتر از بعد عبادی‌اش نیست. بعد سیاسی، علاوه بر سیاستش، خودش عبادت است.^۳

ایشان در جای دیگری نیز با تأکید بر اهمیت ابعاد سیاسی - اجتماعی حج، می‌فرماید:

۱. حج: ۲۸.

۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج در قرآن، جعفر سبحانی، خبرگزاری رسا، ۱۳۸۸/۰۸/۱۵.

۳. حج در کلام و پیام امام، روح الله موسوی خمینی، ۱۳۷۶، ص ۶۲.

فریضه حج در میان فرایض، از ویژگی خاصی برخوردار است و شاید جنبه‌های سیاسی و اجتماعی آن، بر جنبه‌های دیگرش غلبه داشته باشد؛ با آنکه جنبه عبادی‌اش نیز ویژگی خاصی دارد.^۱

درواقع حج، حرکتی است که روح جمعی را در قالب آحاد امت می‌دمد و قلب‌ها را به یک کانون توجه می‌دهد و عوامل تفرق و تشتت و تجزیه و تحزب را نفی می‌کند. همچنین مسلمانان را از مسائل و مشکلات جهان اسلام آگاه می‌سازد تا در پی چاره‌جویی برآیند. چهره شرک و مشرکان و الحاد و ملحدان و دشمنان توطئه‌گر را افشا می‌کند و درس برائت از آنچه جز رنگ خدایی دارد، می‌آموزد. فرهنگ اجتماعی اسلام را پیش روی نمایندگان ملل مسلمان می‌گشاید و موجب تبادل افکار و اندیشه‌ها در جهت بهروزی و عظمت مسلمین و تشریک مساعی در ترویج و تبلیغ معارف جاویدان اسلام می‌شود. امت را با امامت حق و رهبری الهی آشنا می‌سازد و به مستضعفان جهان می‌آموزد که چگونه غل و زنجیرهای اسارت و بردگی و استضعاف را بگسلند و ابراهیم‌وار بر نمرودیان زمان، شورش و عصیان کنند و به سرسپردگان اقطاب شرک و کفر، نه بگویند و دست رد بر سینه آنها بزنند و به هویت اسلامی و الهی خود بازگردند تا اسوه و شاهد برای دیگر امت‌ها باشند.^۲

بنابراین می‌توان گفت در اینکه حج، از بزرگ‌ترین اعمال عبادی و فرایض مذهبی به شمار می‌رود، تردیدی وجود ندارد؛ اما مسئله مهم‌تری که باید بدان پرداخت و امروزه دستاویز مخالفان تشیع، به ویژه وهابیان شده^۳، این مسئله است که آیا این عمل

۱. صحیفه نور، ج ۱۵، ص ۱۲۳.

۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، صص ۱۸ و ۱۹.

۳. عبدالعزیز بن باز، مفتی سعودی، همه تظاهرات را به بهانه اینکه حج، یک عمل عبادی است و نباید با مسائل دیگر مخلوط شود، تحریم کرد. در نتیجه، شرطه‌های چماق به‌دست به جان زائران خانه خدا و مهمانان عزیز او افتادند و با ضرب و شتم، از آنان پذیرایی کردند؛ گفتنی است این حساسیت نظام سعودی همچنان ادامه دارد.

عبادی، در عین عبادت، بُعد سیاسی و اجتماعی نیز دارد یا نه و یا اینکه فقط عبادتی فردی است؟ براین اساس باید گفت عبادات و فرایض، علاوه بر جنبه فردی، با مسائل اجتماعی و حقوق جمعی نیز در ارتباط اند. اما حج از ویژگی منحصر به فردی برخوردار است؛ چراکه حضور در جمع و روابط اجتماعی را نمی‌توان از جوهره حج جدا ساخت. از هنگامی که زائر خانه خدا از وطن خویش آهنگ حج می‌کند تا زمانی که به وطن خویش بازمی‌گردد، رابطه‌اش با جمع است و این با جمع بودن، نه تنها از لحاظ سیر و سفر و تدارکات و امکانات غذا و مسکن و مرکب، بلکه از لحاظ اعمال و مناسک مانند طواف، حضور در عرفات و مشعر و منا جز در فضای جمع، آن‌هم یک جمع بین‌المللی و بی‌نظیر تحقق نمی‌پذیرد.^۱

از مهم ترین ابعاد سیاسی - اجتماعی حج را که انقلاب اسلامی ایران، باعث احیای آنها شد، می‌توان در موارد ذیل بیان کرد:

۱. برائت و اعلام بیزاری از مشرکان

از جنبه‌های بسیار مهم و کانونی موسم حج، اعلان برائت از مشرکین و بیزاری از آنهاست که تا پیش از وقوع انقلاب اسلامی، اصلاً بیان توجه نمی‌شد و بعد از وقوع انقلاب اسلامی و تأکیدات بنیانگذار انقلاب اسلامی، رنگ و بوی سیاسی به خود گرفت و جزء ارکان اصلی حج درآمد. حضرت امام علیه السلام در این باره می‌فرماید: «فریاد برائت از مشرکان در موسم حج، یک فریاد سیاسی - عبادی است که رسول الله صلی الله علیه و آله به آن امر فرموده».^۲ بنابراین، از نمودهای عینی بعد سیاسی حج، برگزاری مراسم برائت از مشرکان است. برائت و بیزاری جستن از مشرکان و کافران، از فروع دین است. خداوند

۱. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۲.

۲. حج در کلام و پیام امام خمینی، ص ۶۷.

یکتا در این باره چنین فرموده است:

﴿وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ (توبه: ۳)

و این اعلامی است از ناحیه خدا و پیامبرش به [عموم] مردم در روز حج اکبر [روز عید قربان] که خداوند و پیامبرش از مشرکان بیزارند.

امام خمینی علیه السلام در جای دیگری، درباره مراسم برائت از مشرکان چنین گفته است: «حج بی برائت، حج نیست». ^۱ دوری جستن از شیطان و دشمنان خدا در دیگر اعمال حج نیز دیده می شود؛ مانند رمی جمرات که نماد شیطان زدایی است. در مراسم برائت از مشرکان نیز شیطان های کوچک و بزرگ را سرکوب و رسوا می کنیم. به باور ایشان: اعلان برائت در حج، تجدید میثاق و مبارزه و تمرین تشکل مجاهدان برای ادامه نبرد با کفر و شرک و بت پرستی هاست که سرآغاز علنی ساختن منشور مبارزه و سازمان دهی جنود ابلیس و ابلیس صفتان است. ^۲

دشمنان با دیدن چنین اجتماع عظیمی، وحشت در دلشان رخنه می کند و از قدرت بی نظیر مسلمانان می هراسند؛ به گونه ای که با جرئت می توان ادعا کرد که «فلسفه برائت از مشرکان در جهان امروز، مبارزه با سلطه جویی قدرت های طاغوتی، و استقلال، عزت و اقتدار مسلمانان جهان است. ^۳ درحقیقت، مراسم برائت از مشرکان، نشانه قدرت مسلمانان و عزم آنان برای نابودی دشمن، و مبارزه با تبلیغات پوچ و بی اساس آنان است و این اعتماد به نفس مسلمانان، راه را برای رهایی محرومان و مستضعفان هموار می کند و جلوی تجاوز دشمنان اسلام را می گیرد. بنابراین می توان ادعا کرد که مراسم حج، بهترین فرصت برای بیزاری جستن از دشمنان خداست؛ ولی تنها در این زمان و

۱. پیام امام خمینی علیه السلام به حجاج بیت الله الحرام، خرداد ۱۳۶۶.

۲. همان.

۳. حج و عمره در قرآن و حدیث، محمد محمدی ری شهری، با همکاری عبدالهادی مسعودی، ترجمه جواد محدثی، ص ۴۳۰.

مکان نیست، بلکه در همه زمان‌ها و مکان‌ها وظیفه مسلمانان این است که بیزاری و برائت خود را به گوش جهانیان برسانند.

مسئله‌ای که در این میان نباید از آن غفلت ورزید، این است که برای بررسی مبانی سیاسی برائت از مشرکان، آشنایی با اصول و مبانی دین و دیدگاه دین درباره سیاست ضرورت دارد. اگر گفته شود که بیگانگی حج با امور سیاسی در طی قرون گذشته، معلول جافتادن تفکر انحرافی و استعماری «جدایی دین از سیاست» بوده است، سخنی به‌گزارف نیست. جهالت گروهی از مسلمین، خیانت خلفا و سلاطین قدرت طلب، و سلطه‌طلبی و روحیه استکباری استعمارگران، از عوامل رسوخ این تفکر نادرست و ذلت آور بوده است. بنابراین از ابعاد سیاسی حج که عمیقاً متأثر از رخداد انقلاب اسلامی ایران و رهنمودهای حکیمانه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران است، تأکید بر نفی سلطه مستکبران و ظالمانی است که بر کشورهای اسلامی مسلط شده‌اند. در واقع حج، نمونه‌ای از آموزه‌های اسلامی است که - برخلاف مدعای سکولاریسم - پیوند میان دین و اجتماع، و معنویت و سیاست به شمار می‌آید و ناظر به ابعاد مختلف حیات آدمی است. مراسم عبادی - سیاسی حج که رکن مهمی از ارکان اسلامی است، از تار و پود معنویت و سیاست بافته شده که از هم تفکیک شدنی نیستند؛ مگر آنکه حج را از مفهوم و حقیقت آن تهی کنیم. حضرت امام خمینی علیه السلام در جای دیگری در این باره می‌فرمایند:

لازم است حجاج بیت الله الحرام، در این مجمع عمومی و سیل خروشان انسانی، فریاد برائت از ظالمان و ستمکاران را هرچه رساتر برآورند و دست برادری را هرچه بیشتر بفشارند و مصالح عالییه اسلام و مسلمین مظلوم را فدای فرقه‌گرایی و ملی‌گرایی نکنند و برادران مسلم خود را هرچه بیشتر متوجه توحید کلمه و ترک عصیتهای جاهلی - که جز به نفع جهان‌خواران و وابستگان آنان تمام نمی‌شود - بنمایند.^۱

۱. صحیفه نور، ج ۲۰، پیام امام خمینی علیه السلام به حجاج در سال ۱۳۶۵، ص ۲۱.

امام خمینی علیه السلام در تفسیر جمله «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ» فرمود: «چه نفعی بالاتر از آن که دست جباران جهان و ستمگران عالم از سلطه بر کشورهای مظلوم کوتاه شود و مخازن عظیم کشورها برای مردم خود آن کشورها باشد».^۱

در این مسئله که برائت از مشرکان در قرآن کریم و سیره نبوی نیز وارد شده است، باید به این عمل سیاسی اشاره کرد که در سال نهم هجری اتفاق افتاد. پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله در سال نهم هجرت، امام علی علیه السلام را مأمور کرد تا قطعنامه ای را که متضمن اعلام بیزاری از مشرکان بود، در موسم حج قرائت نماید، و این زمانی بود که شانزده آیه از آغاز سوره توبه بر پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نازل شد که آغاز آنها عبارت است از:

﴿بِرَاءةٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ* فَيَسْخُورُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ
وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُحْزِي الْكَافِرِينَ* وَأَذَانَ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى
النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِنْ
تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَنَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ (توبه: ۱ - ۳)

[این اعلام] بیزاری از سوی خدا و پیامبر او به کسانی از مشرکان است که با آنها عهد بسته‌اید با این حال، چهار ماه [مهلت دارید که آزادانه در زمین سیر کنید و هر جا می‌خواهید بروید و] بدانید شما نمی‌توانید خدا را ناتوان سازید و خداوند خوارکننده کافران است و این اعلامی است از ناحیه خدا و پیامبرش به مردم در روز حج اکبر [روز عید قربان] که خداوند و پیامبرش از مشرکان بیزارند؛ با این حال، اگر توبه کنید برای شما بهتر است و اگر سرپیچی نمایید، بدانید شما نمی‌توانید خدا را ناتوان سازید و کافران را به مجازات دردناک بشارت ده.

امام علی علیه السلام پس از قرائت این آیات، قطعنامه ای را که متضمن مواد چهارگانه بود، به این شرح ایراد کرد:

۱. حج در کلام و پیام امام خمینی، صص ۶۸ و ۱۵۸.

الف) بت پرستان حق ندارند وارد خانه خدا شوند؛

ب) طواف با بدن برهنه ممنوع است؛

ج) بعد از این، هیچ بت پرستی در مراسم حج شرکت نخواهد کرد؛

د) کسانی که با پیامبر ﷺ پیمان عدم تعرض بسته‌اند و از اول به پیمان خود وفادار بوده‌اند، سپس پیمان شکنی کرده‌اند، از این تاریخ (دهم ذی‌حجه) چهار ماه مهلت داده می‌شود که تکلیف خود را با حکومت اسلامی روشن سازند: یا باید به گروه موحدان و یکتا پرستان بپیوندند و هر نوع مظاهر شرک و دوگانه پرستی را در هم بکنند یا آماده جنگ و نبرد گردند.^۱

چه عملی سیاسی تر از اینکه در بحبوحه فریضه حج، آن هم در حالی که مشرکان و مسلمانان سرگرم طواف یا مشغول رمی جمره بودند، ناگهان امام علی علیه السلام روی نقطه بلندی قرار می‌گیرد و بخشی از پیمان‌ها را لغو می‌کند و به مشرکان شبه جزیره، چهار ماه مهلت می‌دهد که یا شرک را ترک گویند و به صفوف موحدان بپیوندند یا آماده جنگ و نبرد شوند.^۲ بنابراین، از این آیه و تفسیری که از آن بیان شده است، می‌توان به این نکته پی برد که در موسم عظیم حج، برائت از طاغوت و شرک، نمود ویژه‌ای یافته است؛ چنان که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دستور وحی الهی، سخنگوی اسلام، علی ابن ابی طالب علیه السلام را مأمور اعلان تبری از مشرکان کرد تا به طور قاطع، مرز توحید از شرک جدا شود. صدور قطعنامه حکومت اسلامی از سوی وحی، با زبان گویای امام علی علیه السلام، چهره سیاسی حج را کامل نمود. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، اعلان برائت از مشرکین به صورت یک سنت در میان مسلمین درآمد و مسلمانان هر سال با فریادهای خود علیه مشرکان معاصر، قصد

۱. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۶۹، ج ۷، ص ۲۸۹.

۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج در قرآن، خبرگزاری رسا، ۱۳۸۸/۸/۱۵.

خود را برای برچیدن بساط انواع شرک به جهانیان نشان می‌دهند و از آنها اعلان براءت می‌کنند؛ چنان‌که امام خمینی علیه السلام در این باره می‌فرماید:

در فریضه حج که لبیک به حق و هجرت به سوی حق تعالی به برکت ابراهیم و محمد است، مقام «نه» بر همه بت‌ها و طاغوت‌هاست و شیطان‌ها و شیطان‌زاده‌ها.^۱

امام خمینی در پیام خود به حجاج در سال ۱۳۶۵ می‌فرماید:

در لبیک.. لبیک، نه بر همه بت‌ها گویید و فریاد «لا» بر همه طاغوت‌ها و طاغوت‌چها کشید و در طواف حرم خدا، که نشانه عشق به حق است، دل از دیگران تهی کنید و جان را از خوف غیرحق پاک سازید و به موازات عشق به حق، از بت‌های بزرگ و کوچک و طاغوت‌ها و وابستگانشان براءت جوید که خدای تعالی و دوستان او از آنان براءت جسته و همه آزادگان جهان از آنها بریء هستند.^۲

این بُعد هرچند از کارکردهای مهم سیاسی حج است، مسئله مهم این است که انقلاب اسلامی باعث شد تا این کارکرد سیاسی ظهور پیدا کند و به‌خصوص با بیانات امام خمینی و تأکیدات ایشان در پیام‌هایشان به حجاج، براءت از مشرکان، جایگاه و منزلت خاصی بیابد. همچنین اگرچه ایشان، به عنوان راهبر انقلاب، مسئله براءت از مشرکین را بیان کردند، این مسئله در ادبیات و مبانی انقلاب هم به شدت مشهود است؛ چنان‌که در شعارها و پیام‌های مردمی که خواهان انقلاب و برچیده شدن نظام فاسد سلطنتی بودند، این محتوا به چشم می‌خورد. شعارهایی همچون ظلم‌ستیزی، مبارزه با استکبار، نفی سلطه غیر و امثالهم، همگی از مبانی انقلاب به شمار می‌رفتند که انقلاب اسلامی ایران با رخداد خود، آن را برای جهانیان به ارمغان آورد.

نتیجه آنکه حج باید کانونی برای گسترش معنویت به جهان شود، باید مشکلات

۱. صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۱۸.

۲. همان؛ پیام به حجاج در سال ۱۳۶۵.

مسلمانان و جهان اسلام در آن موسم مطرح گردد و اندیشمندان اسلامی، برای حل مشکلات مسلمانان تصمیم بگیرند. لذا امام راحل علیه السلام حج را علاوه بر اینکه کانون توحید قلمداد می‌کردند، آن را وسیله‌ای برای تحول سیاسی، اخلاقی و بین‌المللی مسلمانان می‌پنداشتند، و با همین نگاه، بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، بحث برائت از مشرکین را به عنوان رکن سیاسی حج مطرح کردند. به این معنا که در حج، علاوه بر طواف و نماز و سعی و حضور در مشاعر، باید از دشمنان بیزاری جویم و جلوی سلطه‌گری آنها را بگیریم. بنابراین، حج امروز ایرانیان با حج قبل از انقلاب اسلامی، بسیار متفاوت است. امام خمینی علیه السلام، الگوی حج‌گزاری را حج ابراهیمی محمدی معرفی کردند. به این معنا که در حج باید همه منافع جوامع اسلامی تأمین شود و حج، انسان‌ها را متحول کند.^۱

۲. اتحاد امت اسلامی

از دیگر ابعاد سیاسی - اجتماعی حج می‌توان به وحدت و اتحاد امت اسلامی و ایجاد همدلی بین مسلمانان در این موسم اشاره کرد؛ به گونه‌ای که می‌توان ادعا کرد این روح جمعی و جمع‌پذیری سیاسی - اجتماعی در تار و پود حج تعبیه شده و از آن تفکیک‌ناپذیر است. روشن است که اسلام، مرز جغرافیایی نمی‌شناسد؛ هر جا مسلمانان حضور و غلبه دارند، منطقه اسلام است. آنچه آنان را از یکدیگر جدا کرده و می‌کند، رشد تفکرات غیراسلامی (مانند افکار ناسیونالیستی) و تنگ‌نظری‌های مذهبی و درنهایت، دسیسه‌های دشمنان و فقدان رشد فکری کافی و بالندگی در بین مسلمانان است. حج، این نیرو و اثر را دارد که زمینه را برای تشکیل جامعه متحد اسلامی فراهم سازد.

۱. سیدعلی قاضی‌عسکر در گفت‌وگو با تلویزیون ملی ساحل عاج در مکه مکرمه، به نقل از: پایگاه اطلاع‌رسانی حج.

درحقیقت حج، نمونه کوچک امت واحده اسلامی است که به صورت مقطعی تشکیل می شود و هویت واحد امت اسلامی را عملاً به نمایش می گذارد. توضیح آنکه مراسم حج، افراد و گروه های های مختلف اجتماعی زیادی را از مناطق و نژادها و زبان ها و سلیقه های های مختلف، در کنار یکدیگر قرار می دهد. این در کنار یکدیگر بودن، هویت واحدی را بین مسلمانان ایجاد می کند و وحدت و همدلی را بین آنان عینیت می بخشد. این تقارن یادشده، در طول مراسم حج صورت می گیرد و در چند نقطه به اوج خود می رسد که برخی از این مراحل عبارت اند از:

مرحله اول: حاجیانی که از یک شهر و منطقه عازم حج می شوند، نوعاً در قالب کاروان و قافله طی مسیر می کنند، و این، موجب همدلی می شود و در کنار یکدیگر زیستن را به آنها می آموزد.

مرحله دوم: میقات که درواقع، آغازی برای تلاقی گروه های های مختلف با یکدیگر است؛ گرچه در این مرحله، تلاقی به صورت تصادفی و غیرالزامی است.

مرحله سوم: طواف و سعی، مرحله ای دیگر از این تقارن است. نوعاً به دلیل طواف های واجب یا مستحب، حجاج در کنار یکدیگر و دوش به دوش هم به انجام عمل می پردازند و این اعمال مشترک، بستر مناسب تری را برای وفاق و همدلی فراهم می آورد. حج گزاران اگر در طواف از پشت سر همدیگر را می بینند، در سعی، علاوه بر همدوشی، رو در روی یکدیگر نیز قرار می گیرند و گامی دیگر در مسیر همدلی برداشته می شود.

مرحله چهارم: اگر در طواف، برخی گروه ها و افراد با برخی دیگر تلاقی می کنند و مشترکاً اعمالی را به جا می آورند، در عرفات و مشعر، همگان در عرصه ای واحد و زمان و مکان یکسان، در کنار هم قرار می گیرند و اوج آن، همدلی باشکوه و همراهی با یکدیگر است. در عرفات، این همدلی را روز به نمایش می گذارند و در مشعرالحرام، شب را با این ایده به روز می آورند و سپری می کنند.

مرحله پنجم: اگر در عرفات و مشعر فقط حضور و ذکر، حجاج را در کنار هم قرار می‌دهد، در مناجات‌های در یک کارزار بزرگ شرکت می‌کنند و همه حاضران در حج، به رمی جمره، قربانی و دیگر اعمال مناسبات اقدام می‌کنند. درحقیقت، این مرحله بالاترین درجه میزان همدلی است که علاوه بر آن، همکاری و اشتراک در اقدام را تحقق می‌بخشد.^۱

مسلمانان در هر گوشه‌ای از جهان که باشند، با یکدیگر پیوند دینی و اخوت دارند؛ البته این در حدّ حرف و شعار است. آنچه آنها را عملاً به هم پیوند داده، حج و حضور در صحنه‌های مختلف آن است. حاجی پس از آنکه در صحنه حج حضور می‌یابد، خود را عضو مجموعه بزرگ‌تری به نام امت اسلامی قلمداد می‌کند. این تأثیر و نقش حج را در تقویت هویت اجتماعی، به‌خوبی می‌توان در تاریخ جوامع اسلامی، به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران مشاهده کرد.

حج، همواره مانند قلبی در جهان اسلام تبیده و این روح را در رگ‌های جوامع مختلف اسلامی تزریق کرده است. امام صادق (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «أَمْرُهُمْ بِمَا يَكُونُ مِنْ أَمْرِ الطَّاعَةِ فِي الدِّينِ وَ مَصْلَحَتِهِمْ مِنْ أَمْرِ دُنْيَاهُمْ فَجَعَلَ فِيهِ الْاجْتِمَاعَ مِنَ الشَّرْقِ وَالْغَرْبِ لِيَتَعَارَفُوا»؛ یعنی خداوند در مکه و حج، اجتماع مسلمانان را از مشرق و مغرب قرار داد تا یکدیگر را بشناسند.

امام خمینی (علیه السلام) با تأکید بر مسئله وحدت و همدلی مسلمانان در موسم حج، می‌فرماید: یکی از مهمات فلسفه حج، ایجاد تفاهم و تحکیم برادری بین مسلمین است و بر دانشمندان و معتمنین لازم است مسائل اساسی سیاسی و اجتماعی خود را با دیگر برادران در میان گذارند.^۳

درحقیقت، تشکیل اجتماع میلیونی مسلمانان در موسم حج، فرصت بی‌مانند و

۱. فرهنگ‌نامه اسرار و معارف حج، رحیم کارگر، ص ۵۴.

۲. وسائل الشیعة، حرعاملی، ج ۱۱، ص ۱۴.

۳. صحیفه نور، ج ۹، ص ۱۷۶.

مناسبی را فراهم می‌سازد که در این اجتماع بی‌نظیر، به مسائل مشترک و حیاتی خود بیندیشند و به منافع مادی و معنوی که قرآن بدان اشاره کرده است، دست یابند.^۱ در این مراسم عظیم، برای تمام دردها دویایی مشخص خواهد شد و برای حل مشکلات تصمیم گرفته می‌شود. درحقیقت حج، درس اتحاد می‌دهد و فرصتی بهتر از حج برای اتحاد امت اسلامی وجود ندارد. این دعوت به اتحاد و همدلی، با وقوع انقلاب اسلامی احیا شد و حج از یک فریضه صرفاً عبادی خارج، و به یک فریضه سیاسی - اجتماعی تبدیل شده است. البته این مسئله را می‌توان در این ادعا یافت که ادبیات و رویکرد انقلاب اسلامی ایران، ملی (ایرانی) یا فرقه‌ای نبود؛ و به تمام کشورهای اسلامی و مسلمانان، با نگاه وحدت‌گرایانه نظر داشت؛ نگاهی که بعدها در سخنان و پیام‌های راهبران این انقلاب عینی‌تر شد، و همگان را به وحدت، اتحاد و دوری از تفرقه و اختلاف دعوت کردند. درحقیقت، این وقوع انقلاب اسلامی ایران بود که باعث شد تا وحدت امت اسلامی، از یک حالت صوری و تشریفاتی درآید و محملی برای مبادله مشکلات و مسائل مسلمانان سایر کشورهای اسلامی شود.

حتی اگر به خطاب‌های قرآن در امر به فریضه حج تأمل شود، این نکته مهم مشخص خواهد شد که آیات دعوت به حج، از آغاز، دربردارنده مفهوم اجتماعی فراگیری است و مخاطبان آن، «ناس» یعنی توده‌های انسانی‌اند؛ نظیر آیه: «وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»^۲؛ که منادی حج، حضرت ابراهیم عليه السلام مردم را از اعماق زمین فرامی‌خواند تا پیاده و سواره، از همه‌جا و با هر وسیله و از هر طبقه رهسپار حج شوند. درحقیقت حج، ادامه فلسفه جماعت و جمعه و عید است، و همچنین فراگیرترین عامل، برای پراکندگی مسلمین از هر ملت و کشور است. بنابراین حج، به‌مثابه

۱. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۲.

۲. حج: ۲۷.

یکی از ارکان عملی اسلام، در بنیان وحدت جامعه اسلامی و حرکت آن، جایگاه اساسی دارد، و باشکوه‌ترین تجلی قدرت جهانی اسلام و اتحاد امت اسلامی است برای همه عصرها و نسل‌ها؛^۱ چنان‌که مقام معظم رهبری هم به این نقش مهم و اساسی حج که متأثر از انقلاب اسلامی پرننگ‌تر شده است، اشاره کرده، می‌فرماید:

حج، مظهر وحدت و اتحاد مسلمانان است. نخستین اثر نمایان حج، تزریق احساس وحدت و جماعت در یکایک مسلمانان و نشان دادن شکوه و شوکت اجتماع مسلمین به آنان و سیراب کردن ذهن هر یک تن آنان از احساس عظمت است. با احساس این حقیقت است که مسلمین در هر یک از کشورهای اسلامی، شجاعت برخورد با اردوگاه ضدیت با اسلام، یعنی همین سلطه سیاسی، اقتصادی دنیای سرمایه‌سالاری و عوامل و ایادی آن و نیرنگ و فتنه‌گری آن را می‌یابند. با احساس این عظمت است که دولت‌های مسلمان، با تکیه به مردم خود، از تکیه به قدرت‌های بیگانه، خود را بی‌نیاز حس می‌کنند و این فاصله مصیبت‌بار میان ملت‌های مسلمان با دستگاه‌های حاکم بر آنان پدید نمی‌آید.^۲

امام صادق علیه السلام نیز در حدیثی به این نکته لطیف در اجتماع مسلمانان در موسم حج اشاره می‌کند و می‌فرماید: «فجعل فيه الاجتماع، من المشرق والمغرب لیتعارفوا...»^۳؛ یعنی خداوند، اجتماع عظیمی از مسلمانان شرق و غرب عالم را در این سرزمین به وجود آورده است و شرکت آنان را در این کنگره عظیم، بدین سبب واجب کرده تا مسلمانان جهان، همدیگر را بشناسند.

به هر حال، چنان‌که بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران نیز به‌درستی در تفسیر جمله «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ»^۴ بدان اشاره می‌کند و به آسیب‌شناسی موضوع تفرقه مسلمین می‌پردازد و خواهان اتحاد بین مسلمین می‌شود: «... حج برای این است که مشکلات

۱. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۲.

۲. پیام مقام معظم رهبری به حجاج بیت‌الله الحرام، در تاریخ ۲۶ خرداد ۱۳۷۰.

۳. بحارالانوار، ج ۹۶، ص ۳۳.

یک سال مسلمین را بررسی کنند و در صدد رفع مشکلات برآیند... و یکی از بزرگ‌ترین و اساسی‌ترین مشکلات، عدم اتحاد بین مسلمین است.^۱ بنابراین وحدت و انسجام، بزرگ‌ترین عامل پیروزی است و رعایت این اصل در مدینه و مکه برای دوستان و مؤمنان و مستضعفان، مایه امید و نوید شده و برای دشمنان موجب یأس و ناامیدی. در نتیجه، استمرار و پربار نمودن این بُعد و جنبه سیاسی - اجتماعی حج، می‌تواند به وحدت جامعه بزرگ اسلام، در کل جهان منجر شود؛ چنان که پیامبر گرامی اسلام ﷺ هم در حج آخر عمر مبارکش، همگان را با منشور جهانی خود مورد خطاب قرار دادند و فرمودند:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ، كُنْتُمْ لِآدَمَ وَ آدَمُ مِنْ تُرَابٍ، إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَى، وَ لَيْسَ لِعَرَبٍ عَلَى عَجَبِيٍّ فَضْلٌ إِلَّا بِالتَّقْوَى.^۲

ای مردم! خدای شما یکی است، پدر شما یکی است، همه شما از نسل آدم ﷺ هستید و آدم ﷺ از خاک است، و ارزشمندترین شما نزد خداوند، پرهیزکارترین شماست، و عرب را بر عجم برتری نیست؛ مگر به تقوا و پرهیزکاری.

امروز با وقوع انقلاب اسلامی، شاهد تحقق این آرزوی دیرینه بنیانگذار انقلاب اسلامی و تحقق یکی از اهداف اصلی فریضه عبادی، سیاسی و اجتماعی حج، یعنی وحدت و اتحاد امت اسلامی هستیم. وحدتی که پیش تر به این صورت وجود نداشت، و این انقلاب اسلامی بود که با آرمان‌های وحدت‌آفرین خود، همگان را به این راهبرد دعوت کرد تا حج، صرف یک تجمع عبادی نباشد؛ بلکه به محلی برای اتحاد امت اسلامی بدل شود تا بتوانند مشکلات خود را با یکدیگر در میان بگذارند و از مشکلات دیگر کشورهای اسلامی نیز مطلع شوند.

۱. حج در کلام و پیام امام خمینی، صص ۵، ۶۸ و ۱۵۸.

۲. تحف العقول، حسن بن شعبه حرانی، ص ۳۰.

۳. حل مسائل و مشکلات جهان اسلام

از دیگر ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، می‌توان به فرصت‌های عظیم و مغتنم حج در راستای بهره‌برداری سیاسی و اجتماعی، برای بیان مسائل و مشکلات کشورهای اسلامی و مسلمانان از سراسر دنیا در آنجا جمع هستند، بهترین موقعیت برای بیان مسائل و مشکلات سیاسی - اجتماعی و دیگر مسائل کشورها و مناطق مختلف جهان است. مسلمانان شرکت کننده در این مراسم، در کنار خانه امن الهی که مرکز جهان اسلام است، می‌توانند بسیاری از گرفتاری‌ها و نابسامانی خود و دیگران را برطرف کنند. در واقع، هدف اصلی دشمنان مسلمانان، ایجاد اختلاف میان فرقه‌های اسلامی است. آنها با پاشیدن بذر نفاق می‌خواهند به هدف‌هایشان دست یابند و راحت‌تر بر مسلمانان حکومت کنند. در این مراسم، مسلمانان به سرنوشت یکدیگر توجه دارند و در پی آن هستند تا دشمن واقعی خود را بشناسند و از توطئه‌ها و نقشه‌های آگاه شوند و نقاب از چهره او بردارند و در برابرش بایستند و با او مبارزه کنند. حضرت امام در این باره با مخاطب قرار دادن همه گویندگان و نویسندگان، می‌فرماید:

ای گویندگان! نویسندگان! در اجتماع بزرگ عرفات و مشعر و منا و مکه معظمه و مدینه منوره، مسائل اجتماعی و سیاسی مناطق خود را به گوش برادران ایمانی برسانید و از هم طلب نصرت کنید.^۱

در کنار حل مسائل و مشکلات جهان اسلام، مهم‌ترین جنبه سیاسی مراسم حج، خنثی کردن توطئه‌های دشمنان است. مسلمانان باید همواره هوشیار باشند و تک‌تک توطئه‌های دشمنان را بشناسند و با قاطعیت با توطئه‌ها مقابله کنند. «امروز استکبار

۱. کلمات قصار. روح‌الله موسوی خمینی. ص ۵۴.

جهانی، حتی بیش از خود مسلمانان به این حقیقت پی برده است که لایزال الدین قائما ما قامت الکعبه و دانسته است که حج با بار سیاسی و محتوای بیدارکننده و ابعاد مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، نظامی و اقتصادی، چه حرکتی را در سطح ملل مسلمانان جهان می‌خواهد بیافریند، و هر سال تحول بنیادین را در روابط داخلی و نیز در صحنه جهانی می‌تواند به وجود آورد.^۱ به همین دلیل، دشمنان همواره می‌کوشند این حرکت سیاسی را تنها حرکتی عبادی معرفی کنند که محتوای سیاسی ندارد. آنان به‌خوبی می‌دانند که اگر این مناسک با تشریفات ظاهری برگزار شود، برای آنان هیچ خطری ندارد و می‌توانند در بسیاری از موارد منافع خود را نیز تأمین کنند و آرام‌آرام درباره چگونگی برگزاری مراسم حج نظر بدهند. درحقیقت، حج قدرت، وحدت، یگانگی و همبستگی مسلمانان را نشان می‌دهد تا دشمن به این قدرت و وحدت بی‌نظیر پی ببرد. بنابراین، «حج، باشکوه‌ترین تجلی قدرت جهانی اسلام برای همه عصرها و نسل‌هاست». ^۲ امام صادق (علیه السلام) فرمود: «الْحَجُّ جِهَادٌ كُلُّ ضَعِيفٍ»؛ «حج، جهاد ناتوانان است». در این جهاد، ناتوانان با استکبار جهانی مبارزه، و توطئه‌های آنان را خنثی می‌کنند و چهره شرک و نفاق و توطئه‌گران را آشکار می‌سازند.

هرچند به بخشی از این بُعد در بالا اشاره شد، نکته حایز اهمیت در اینجا این است که برخی کشورهای اسلامی که فقط در نام و پوسته خود اسلامی بوده و هستند و حکام و سران آنها ارزش و اهمیت خاصی برای این کارکردهای سیاسی حج قایل نبوده و نیستند، با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، نگاه خاصی به مسلمانان پیدا کردند که برخاسته از آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران بود؛ آرمان‌هایی که نشئت گرفته از قرآن و

۱. در راه برپایی حج ابراهیمی، عباس‌علی عمید زنجانی، ۱۳۷۵، ص ۱۱۴.

۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۴.

۳. وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۷، ح ۱۴.

مبانی اسلامی بود و همگان را به حل مشکل همدیگر و اهتمام به امور مسلمین فرامی‌خواند؛ کارکردی که پیش‌تر به این صورت وجود نداشت و به‌اذعان اغلب کسانی که با آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران آشنا هستند، این بُعد و جنبه را انقلاب اسلامی ایران احیا کرد.

۴. از بین بردن امتیازات

از کارکردهای اجتماعی و سیاسی حج، می‌توان به لغو امتیازات گروهی و طایفه‌ای اشاره کرد. کاربرد واژه ناس (توده مردم) و اینکه کسی را بر کسی فضیلتی ندارد و همگان از مکی‌ها و دیگران در بهره‌گیری از خانه‌ها و امکانات مکه، مساوی‌اند و میان شهری و روستایی، آشنا و بیگانه، و بیابانی و صاحب منصب اجتماعی تفاوتی نیست، بدان معنا خواهد بود که در حج، هرگونه امتیازات لغو می‌شود تا زمینه برای همبستگی اجتماعی و سیاسی افزایش یابد.

عدم تفاوت‌ها و برداشتن امتیازات، حتی برای یک مقطع کوتاه زمانی، به معنای برابری انسانی است، و این مسئله موجب می‌شود تا اندیشه برابری انسانی و عدم تفاوت‌های برخاسته از مال و مکت و منصب در میان مردم، به‌عنوان یک اصل، جای‌گزین اندیشه تفاوت‌های نژادی یا برتری برپایه اعتباریات شود. این‌گونه است که شاه و گدا و امیر و رعیت، برابری خود را با دیگری نشان می‌دهد تا تنها معیار برتری نه در دنیا بلکه در آخرت، تقوا قرار گیرد؛ زیرا تقوا امری نیست که بتوان برپایه آن، خود را بر دیگری برتری داد و مدعی شد که چون من از نظر تقوا از دیگری برترم، بر او مقدم هستم؛ زیرا این تفکر، خود، ضد تقواست و این‌گونه است که هیچ‌کس در کنار دیگری احساس برتری نمی‌کند و همه اعتبارات و امتیازات ظاهری از میان می‌رود.

آیات ۱۲۵ و ۱۹۹ سوره بقره و آیات ۲۵، ۲۷ و ۲۸ سوره حج، هرگونه امتیازی را در حج نفی، و زمینه اتحاد و یگانگی بشری را فراهم می‌کند.^۱ درحقیقت حج، عرصه تلاقی اندیشه‌های‌های شکل گرفته در عالم اسلام است. طبیعی است که مذهب‌ها و مسلک‌های‌های مختلفی که در حاضر در حج حضور می‌یابند، به‌نوعی یکدیگر را به چالش می‌کشند و پرسش‌هایی را درباره یکدیگر مطرح می‌سازند. این موضوع که به صورت قهری در عرصه حج مطرح می‌شود، موجب رشد افکار و اندیشه‌ها در عالم اسلام، و ترویج تفکرات می‌گردد و این پدیده، نتایج مبارک و مختلفی را برای مسلمانان در پی خواهد داشت. بدون تردید، انقلاب اسلامی ایران باعث این تحول اساسی، شده است و همگان بر آن، اذعان دارند.

۵. ولایت‌پذیری

از دیگر ابعاد سیاسی - اجتماعی حج که با وقوع انقلاب اسلامی احیا شد، می‌توان به شناخت و آزمایش ولایت‌پذیری امت اسلامی اشاره کرد؛ چنان‌که امام باقر(ع) به فلسفه این مسئله مهم پرداخته است و می‌فرماید:

إِنَّمَا أُمُورُهُمْ أَنْ يَطُوفُوا بِهَذِهِ الْأَحْجَارِ ثُمَّ يَأْتُونَا فَيَعْلَمُونَ وَلَا يَتَّبِعُهُمْ...^۲

مسلمانان بدین سبب مأمور شده‌اند به دور این سنگ‌ها (خانه کعبه) طواف کنند که پس از پایان حج و بازگشت از مکه، ولایت خویش را نسبت به ما اعلام کنند. درواقع می‌توان ادعا کرد که از جمله فلسفه‌های بزرگ سیاسی حج، اعلام میزان ولایت و اطاعت از ولایت است، و مسلمانانی که به حج می‌روند، باید این را در عمل ثابت کنند؛ چنان‌که امام صادق(ع) می‌فرماید:

۱. کارکردهای سیاسی و اجتماعی حج، کریم حسینی، روزنامه کیهان، به نقل از: ویستا.

۲. علل الشرایع، شیخ صدوق، ج ۲، ص ۴۰۲.

هَذَا بَيْتٌ اِسْتَعْبَدَ اللهُ بِهٖ خَلْقَهٗ لِيَخْتَبِرَ طَاعَتَهُمْ فِي اِتْيَانِهٖ.^۱

این خانه‌ای است که خداوند، بندگان خویش را به وسیله آن، به عبادت و اطاعت خویش فراخوانده تا با انجام این عبادت سنگین، میزان اطاعت و بندگی آنان را بیازماید.

هرچند می‌توان ادعا کرد که ولایت‌پذیری، از ابعاد حج است که در روایات، به عنوان فلسفه اصلی حج بیان شده، باید توجه داشت که حج بدون ولایت، حج جاهلی است و دشمنان از حج با ولایت می‌هراسند؛ زیرا حج، شالوده و بنیان جبهه استعمار و استکبار را می‌لرزاند. برای نمونه باید به مسلمانانی اشاره کرد که در مسجدالحرام با آب زمزم وضو می‌گیرند، مقابل کعبه، سجده می‌کنند و بهترین قرائت را از قرآن دارند. اما آیا دشمن از اعمال آنها می‌هراسد؟ درحقیقت، انقلاب اسلامی ایران که برپایه اعتقاد مردم به مذهب و ولایت و با راهبری یک فقیه به پیروزی رسید، ولایت را به‌عنوان یکی از ارکان اصلی که غبار فراموشی بر آن نشسته بود، مطرح کرد و حج بدون ولایت را حجبی ناتمام خواند و به همه مسلمانان، این نکته را بیان کرد که ولایت امامان، نقش تعیین‌کننده در پذیرش عبادات دارد. بنابراین حج، تجلی‌گاه معرفت به امام، تجلی‌گاه عظمت امام و علم امام است که با انقلاب اسلامی ایران احیا و پویا شد.

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ایران، تأثیرات مهمی بر نظام بین‌الملل و مناسبات آن بر جای گذاشت؛ مانند تأثیرات عمیق بر ابعاد و جنبه‌های سیاسی - اجتماعی فریضه حج که باعث تبلور اسلام سیاسی در منطقه خاورمیانه به‌طور خاص، و سایر کشورهای اسلامی به‌طور عام شد. با ملاحظه حکمت‌ها و فلسفه‌های اعمال و مناسک حج می‌توان تا حدود زیادی

پیوستگی حج را با سیاست مشاهده کرد. در حج، علاوه بر ابعاد عبادی و معنوی، اهتمام به ابعاد سیاسی، از جمله اعلان براءت از مشرکان، اتحاد مسلمین، تعاون و تلاش برای حل مشکلات آنها نیز به ویژه پس از انقلاب اسلامی ایران و تأثیرات افکار و اندیشه‌های امام خمینی پررنگ‌تر شده است؛ چنان‌که امام خمینی بر فلسفه سیاسی - اجتماعی حج تأکید کرده و می‌فرماید: «آن‌طور که آخوندهای درباری می‌گویند که حج باید از جهات سیاسی خارج باشد. اینها نمی‌دانند که حج برای این مسائل و برای قیام ناس بوده است».^۱

رخداد انقلاب اسلامی در ایران، ابعاد حج را در مقیاسی گسترده احیا کرد و امروز، همه مسلمانان جهان به این نقش راهبری و راهبردی جمهوری اسلامی ایران باور دارند و حج سیاسی را از برکات انقلاب اسلامی ایران می‌دانند که با وقوع انقلاب ایران، دگرگون گشته، آثار سیاسی و اجتماعی آن احیا شده است.

کتابنامه

* قرآن کریم.

۱. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج در قرآن، جعفر سبحانی، در پایگاه اطلاع‌رسانی حج.
۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی محمدتقی رهبر، حج، ۱۳۸۱.
۳. انقلاب اسلامی و تحول در عرصه نظام بین‌الملل، علیرضا رضاخواه، در ویژه‌نامه سبیلی از انقلاب، بهمن ۱۳۹۰، ش انتشار ۱۸۰۴۹.
۴. بازتاب جهانی انقلاب اسلامی، منوچهر محمدی، فصلنامه ۱۵ خرداد، ش ۵، سال ۱۳۸۴.
۵. بحارالانوار، محمد باقر مجلسی.
۶. پیام مقام معظم رهبری به حجاج بیت الله الحرام، در تاریخ ۲۶ خرداد ۱۳۷۰.
۷. تحف العقول، حسن بن شعبه حرانی.
۸. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی و همکاران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ۲۵، تهران، ۱۳۶۹.
۹. حج در کلام و پیام امام، روح الله موسوی خمینی، ج ۳، تهران، عروج، ۱۳۷۶.
۱۰. حج در کلام و پیام امام خمینی، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۱. حج و عمره در قرآن و حدیث، محمد محمدی ری‌شهری، با همکاری عبدالهادی مسعودی، ترجمه، جواد محدثی، نشر دارالحدیث.
۱۲. خبرگزاری حج.
۱۳. خبرگزاری رسا.
۱۴. در راه برپایی حج ابراهیمی، عباس‌علی عمید زنجانی، قم، مشعر، ۱۳۷۵.
۱۵. رهنمودهای امام خمینی.

۱۶. السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ابن ادریس حلی، قم، ۱۴۱۰.
۱۷. صحیفه نور، امام خمینی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۰.
۱۸. علل الشرایع، شیخ صدوق.
۱۹. کلمات قصار، امام خمینی.
۲۰. مبانی دینی و سیاسی برائت از مشرکین، سید جواد ورعی، قم، نشر مشعر، ۱۳۸۱.
۲۱. وسائل الشیعه، حر عاملی.